

ПРИЛОЖЕНИЯ

I

СЪВРЕМЕННАТА СТАТИСТИКА НА РЕЛИГИЯТА

Религиозната статистика, както и всяка друга подобна статистика, не може да бъде абсолютно точна. Но в известна степен тя дава обща картина на съотношението на религиозните изповедания и атеизма в съвременния свят.

Според статистики, представени в списание *Mondo e Missione* (юни — юли 1980, стр. 384) в света се наброяват повече от 1 милиард и 184 млн. християни (739 млн. католици, 150 млн. православни, 344 млн. протестанти).

- 576 млн. мюсюлмани
- 518 млн. индуисти
- 300 млн. конфуцианци
- 61 млн. шинтоисти
- 31 млн. даосисти
- 15 млн. иудеи

Тази таблица не включва политеистите от Африка, Америка и Австралия, чийто брой достига около 90 млн., а също и малките религиозни групи (сикхи, парси, джайнисти, водуисти, мандеи, самаряни и др.).

Обитателите на земното кълбо са 4 175 млн., от които повече от 3 милиарда са вярващи.

По-голяма част от християните живеят в Европа (415 млн.) и в Америка (401 млн.). Най-малко са християните в Африка. Но броят им там непрекъснато расте. Така през 1900 г. в Африка е имало около 9 милиона католици, а към 1 януари 1974 г. те наброявали 155 милиона. Това в частност е свързано с ръста на християнската култура и просвета сред коренните африканци. Висшата йерархия

на католическата църква включва вече 5 чернокожи кардинали. През 1964 г. е имало 73 епископи африканци.

Най-голямо количество атеисти има естествено в (бившия – б. ред.) Съветски съюз и Китай, където отдавна и активно се води атеистическа пропаганда, а религиозната просвета практически се свежда до нула. Но немалък брой атеисти има и в други страни.

II ЗА НАУКАТА И РЕЛИГИЯТА

"Религията винаги е била и остава враг на науката" – мнозина у нас са свикнали с това твърдение от училищната скамейка, което според тях не подлежи на съмнение и проверка. Вярно е, атеистическата пропаганда признава, че в последно време религията вече "не се произнася открито против науката" (виж например сб. "Успехи современной науки и религия". М., 1961, стр. 152). Но към това обикновено се добавя, че принципиално, в скрита форма, продължава да съществува "състояние на война".

Както бе отбелязано от Вернадски и други известни учени (виж гл. I), науката дължи своя произход на религията и открай време те са тясно взаимобвързани. Трудно е да се предположи, че древноегипетските и вавилонските жреци, като са създавали основите на математиката, астрономията, медицината, са си поставили за цел да се "приспособят към новите времена". Храмовете на старите източни цивилизации са били истинска люлка на науката. Те са първите училища, лаборатории и обсерватории. Първите анатомически атласи, първите математически формули, първите карти са дело на служители на религията. Не е възможно този общоизвестен факт да се отрече.

Творците на античната наука били в същото време

и религиозни мислители. Обществото на питагорейците, които направили така много за развитието на математиката, било религиозен орден. Аристотел – бащата на съвременното естествознание е създател на религиозно-философски принципи, впоследствие възприети и от християнското мислене. През средновековието Църквата останала единствено културно средище в Европа, в което са се съхранили семената на античната наука. Манастирите събирали древната литература, съсредоточавайки зад своите стени всички съкровища от знания през онази епоха. Бележити християнски мислители от късната античност и средновековието били добре въоръжени със знания за своето време. От въпросите на естествознанието са се интересували св. Василий Велики, и бл. Августин. Такива енциклопедични умове като св. Алберт и Тома Аквински са отдавали на науката огромно значение, изучавали са нейните различни клонове. А монахът Роджър Бейкън, който допринесъл много за развитието на средновековната наука бил богослов и мистик.

Същото се наблюдава и в нехристиянския свят. Арабските богослови изучавали Аристотел, развивали астрономията, алгебрата, анатомията, а будистките – логиката и теорията на познанието.

И така, в древноизточния свят, античната епоха и средновековието науката и религията мирно са съжителствували в полза един на друг. Едва през XVII век станало първото значително стълкновение между тях, свързано с проблема за въртенето на земята. Малко по-подробно ще се спрем на този конфликт.

* * *

Теорията за централното положение на земята във Вселената никога не е била отделно религиозно учение, и още повече християнско. Тя била изложена в съчинението "Великият градеж" на александрийския учен от II век Птолемея. Появата на тази книга било "най-важното събитие в космологията", тъй като

била равносметка на астрономическите знания на античния свят (Ю. Первель. Развитие представлений о Вселенной. М., 1962, стр. 38). За онази епоха това е било, както у нас е прието да се казва, "прогресивно явление".

Много векове геоцентричната система била крайгълен камък в астрономията. Тя станала плът и кръв на научното мислене. Естествено, заедно с целия научен свят, тя била споделяна и от християнските философи, още повече, че Библията, макар и да казва, че земята е окачена "на нищо" (Иов 26: 7), не споменава за нейното въртене.

През XIV и XV в. геоцентризмът започва да се пропуква. Първите, които са проявили съмнение в него били християнските мислители. Известният немски богослов, кардинал Николай Кузански (1401–1464) пише: "Ясно е, че земята се движи и ако само ние не забелязваме това, то е защото движението се възприема от нас чрез сравнение с нещо неподвижно". Научна форма на новите хелиоцентрични принципи придава полският свещеник Николай Коперник. Неговата книга "За въртенето на небесните сфери" била посветена на папата, който я приел благосклонно. Тази теория, макар и да е предизвикала възраженията на много астрономи, в това число и на Тихо Браге, била призната от католическите учени като една от възможните за обсъждане.

Така изминали около седемдесет години. Коперник бил отдавна вече починал, починал и Тихо Браге, но внезапно около този проблем се разгоряла ожесточена идейна борба. Прелюдия към нея бил злощастният процес срещу Джордано Бруно Нолански (1548–1600), когото обикновено изобразяват като "мъченик на науката". Процесът "Бруно" се състоял тогава, когато не съществувала цензурна забрана върху теорията на Коперник. Следователно той не е могъл да бъде съден заради нея. Тогава какво е довело на кладата смелия Бруно?

Джордано Бруно бил възпитан в религиозно семейство и много години прекарал в манастир. Неговият жив

и поетически ум бързо възприемал новите тенденции и философски идеи, които витаели по онова време във въздуха. Под тяхно влияние в него се изградил своеобразен пантеистичен мироглед, близък до мистиката на неоплатониците. За него Бог бил сила, разпръсната в цялата Вселена, която, както питагорейците, той смятал за безкрайно множество от светове. Към тази философия хипотезата на Коперник се оказала важно чисто научно допълнение (виж Л. Карсавин. Джордано Бруно. Берлин, 1923, с. 164).

Бруно горял от желание да разпространява своето учение. Той избягал от манастира и напуснал страната. Странствал много години из столиците на различни държави, в това число и враждебни на Рим. Живял в Лондон, в протестантска Женева, в Париж, скитал из италианските държави: Венеция, Генуа – навсякъде с необикновена жар изнасял проповеди и диспути, предизвиквайки спорове. Освен това той отправял резки нападки срещу Рим и Курията. Неговите кощунствени остротности станали широко известни. Такъв опасен политически противник не е могъл да не предизвика тревога в Рим. Това е времето, когато навсякъде бушували огнищата на Реформацията, когато цяла Европа е въввлечена в бурята на метежите, разкола и войните. Идейната борба се подклаждала от политически страсти. Дж. Бруно, обявявайки се за "учител на по-съвършено богословие, син на небето и на майката-земя", бил обвинен в лъжеучение.

Когато един венециански дворянин, поради лична мъст, го предал в ръцете на трибунала на Курията, то Бруно отначало не се разтревожил от това, тъй като смятал, че е невъзможно да бъде обвинен в някаква ерес. Действително, неговата пантеистична доктрина, макар и да не съответствала на християнството в някои точки, не принадлежала към категорията на официално осъдените лъжеучения. На това той наблягал пред съда.

По време на разпитите Бруно бил питан за връзките му с протестантските управници и за симпатиите му към

тях, в частност: "Имал ли е беседи с Наварския крал и възлагал ли е надеждите си на него, получавайки обещания за поддръжка и милост?" (Виж Джордано Бруно и Инквизицията. Протоколи от процеса. – Въпроси по история на религията и атеизма, М., 1950, с. 360). На процеса Бруно се обявил за католик и син на Църквата, а своите религиозно-философски мнения – за непротеворечещи на християнството. "Аз винаги съм се придържал към възгледа, към който се придържа и светата майка католическата църква" (там, с. 448).

Тези уверения не били сметнати за искрени. И "опасният смутител на спокойствието, приятел на еретиците и проповедник на лъжеучения" бил предаден в ръцете на светския губернатор на Рим с лицемерната молба наказанието да бъде "без смъртна опасност и осакатяване". Разправата се осъществила: Бруно е екзекутиран на 19 февруари 1600 година.

Това трагично събитие, както и цялата дейност на инквизицията, били резултат от пряката и престъпна измяна на църковните власти* на тяхната собствена религия. Не е нужно да се казва, че насилието във вярата коренно противоречи на Евангелието. Отците на Църквата недвусмислено са утвърждавали, че "религията трябва да убеждава, а не да принуждава".

Фанатизмът, нетърпимостта, идеологическият диктат произтичали и произтичат не от духа на религията, а от най-лошите страни на човешката природа. Те се проявяват и тогава, когато силата е в ръцете на нерелигиозни хора. Известно е на какви репресии са били подлагани пръжжениците на новите научни концепции (генетика и др.) през нашето столетие.

В името на справедливостта трябва да се подчертае, че Бруно паднал жертва не толкова заради своите научни теории, колкото за това, че бил политически опасен човек, еретик и противник на Рим-

* Римокатолическите - б. пр.

ската курия. Забраната върху литературата на Коперник била публикувана едва 16 години след екзекуцията. Това станало при следните обстоятелства.

Идеите на Коперник бързо се разпространявали сред християнските учени. През февруари 1615 години излязла книгата на монаха Паоло Фоскарини, която защитавала хелиоцентричната хипотеза. Сред светските астрономи неин привърженик станал знаменитият Галилео Галилей (1564–1642), който енергично пропагандирал своите научни възгледи.

Галилей бил религиозен човек и приближен на църковните кръгове. Папа Урбан VIII високо ценял учения още когато бил студент и прославял Галилей в своите стихове. "Урбан – пише съветския учен Б. Кузнецов – е ценил Галилей – автора на фортификационни и хидротехнически трудове. Той ценил и трудовете по теоретична механика... Панегирическите стихове, отправени към Галилей, били написани по повод откриването на Медичейските звезди. Даже хелиоцентричната система не предизвиквала възражения, докато не претендирала за обективен смисъл... Подобно на теориите на съвременната релативистична космогония хелиоцентризмът се струвал на учените, в това число и на папата – образован хуманист – само математически упражнения на ума" (Б. Кузнецов. Галилей. М., 1964, с. 206).

Галилей се стремил да получи общо признание от последователите на учението на Коперник. Той убедително доказвал, че позоваването на Писанието по въпросите на космогонията е безсмислено. "Въпреки че Писанието не може да се заблуждава – казва той, – а да се заблуждават могат някои негови тълкуватели и изяснители... Би било грешка, ако ние бихме искали да се придържаме към буквалния смисъл на думите... Тъй като става дума за явления на природата, които непосредствено се възприемат от нашите сетива или, за които правим заключение с помощта на неопровержими доказателства, текстовете на Писанието ни най-малко не

трябва да ни довеждат до съмнение" (пак там, с. 113). На запитването на Галилей кардинал Конти отговарял, че има мнение, според което тълкуването на текстовете от Библията е напълно съвместимо с хипотезата, но това мнение "не е общоприето" (там, с. 110).

В съдбоносния час в играта влязла политическата борба. Галилей спечелил много врагове, които се стремели да подкопаят авторитета му пред Рим. "Урбан не е бил религиозен фанатик, но бил типичен представител на поколението, участници и свидетели на Тридесетгодишната война." (пак там, с. 199). Той живял и действал в обстановка на крайно политическо напрежение, обкръжен от противници. Оказвала му натиск католическа Испания, тревожело го положението в протестантския север. Неудачният съюз с шведските протестанти, обтегнатите отношения с Венеция – всичко това поставяло Римската държава в необичайно трудно положение.

В това време в протестантския свят започнали да се разпространяват слухове, че папата е враг Божий и Антихрист, тъй като поддържа лъжеучението на Коперник. От тази обстановка се възползвали неприятелите на Галилей. Те започнали да убеждават папата, че споровете за въртенето на земята вълнуват, внасят съблазън и неспокоен дух сред мислещите хора, че учението на Коперник не е научно доказана теория, а само хипотеза, която няма точно потвърждение. Било издигнато искане да се наложи забрана върху хелиоцентричната литература, която носи, според тях, само вреда. Галилей от своя страна направил всичко възможно, за да отстои учението на Коперник. Според свидетелството на негов съвременник, той "повече разчитал на собственото си мнение, отколкото на мнението на своите приятели" (там, с. 124). В сложната обстановка на придворните интриги той бил убеждаван да действа спокойно, да не се разпадва. Галилей не обърнал внимание на тези съвети. Той бил топло приет от папата и това му придало бодрост. Неговите врагове обаче били нащрек. Наистина, те не могли да постигнат обявяването на хелиоцен-

тризма за ерес, но все пак в резултат на техните усилия била наложена забрана върху хелиоцентричните книги. Според декрета те трябвало да бъдат "временно задържани до окончателната им поправка" (там, с. 122). "Поправката", според цензорите, била длъжна да подчертае умозрителността и хипотетичността на изводите на хелиоцентризма. Декретът бил подписан на 5 март 1616 година.

През това време споровете, които възникнали около хелиоцентризма, приели застрашителен размах и интригите против Галилей продължавали. В края на краищата неприятелите на учения постигнали своята цел – той бил призован на съд в Рим. На този процес Галилей напълно се отказал от своите възгледи.

За разлика от "делото Бруно", процесът на Галилей вече не бил свързан с някаква философска доктрина. Ставало дума за пропаганда на научна теория, която не била допусната от църковната цензура. Но и противоположното становище било с ъ щ о н а у ч н о, макар и погрешно. Още веднъж щепомним, че хелиоцентризмът не е религиозно, а чисто научно учение. Когато хелиоцентризмът станал доказана теория, той престанал да смущава и вълнува когото и да било. И сега изглежда нелепо как са могли да отдават такова огромно идейно значение на астрономическа теория.

Безспорно, намесата на политиката и идеологията в развитието на науката е отрицателно явление. За щастие, във взаимоотношенията между науката и религията това е рядък случай. Що се отнася до атеизма, той винаги превръща тази намеса в система. Мнозина помнят такива събития, които по своя позор далеч надминават процеса на Галилей. Отдавна ли беше времето, когато съвременната генетика бе клеймена като лъженаука и десетки учени в своето разкаяние повтаряха съдбата на Галилей? В психологията бяха забранени психоаналитичните направления; в лингвистиката – семантиката; в историческата наука – "теорията за кръговете"; в космологията – теорията за разширяването на Вселената. Имената на

известните учени Мендел и Морган бяха станали почти оскърбителни думи. В това отношение като истински шедьовър на обскурантизма може да се смята учебникът "Обща биология", излязъл през 1963 година. В него все още се игнорират всички постижения на съвременната генетика и упорито се защитават псевдонаучни доктрини. Читателят няма да срещне нито дума за ДНК, нито за трудовете на Мендел, нито за много други неща, които вече са приети в отечествената наука. И всичко това става не в дълбокото средновековие, а в средата на ХХ столетие. След всичко това има ли право атеизмът да оперира с примери от далечното минало? Не се ли опозори сам той съвсем наскоро?

Що се отнася до историческите взаимоотношения между науката и религията, впоследствие те не били нарушавани от инциденти, подобни на разгледаните. Нютон и Декарт, Кеплер и Паскал през XVII в. не усещали никакви "конфликти" между науката и религията. Те извършвали своите научни подвизи, оставайки искрено религиозни хора и богослови. Даже през свободомислещия XVIII век такива учени като Ломоносов, Хершел, Айдлер изучавали природата според своя религиозен мироглед. През XIX век виждаме същата картина. Религиозни хора били Либих и Пастьор, Кювие и Уолъс, Лайел и Фарадей, Майер и Рентген, Ом и Маскуел и много други. Няма да се спираме на въпроса за дарвинизма, който е разгледан на друго място (виж гл. VI и приложение № 5 и № 6) и изказванията на известни учени за религията (виж: А. Табрум. Религиозные верования современных ученых. М., 1912; Куртуа. Что говорят о Боге современные ученые? Брюссель, 1960; E.Ch.Hirsch. Da's Ende aller Gottesbeweise? Naturwissenschaft und Antworten auf die Religiöse Frage. Hamburg, 1975).

Само ще отбележим, че през ХХ столетие темата "конфликт между наука и религия" фактически губи своето значение.

"Между науката и религията, – пише американският

философ Хоукинг, сега няма никаква война. Има някои учени, които биха искали да поставят религията в музей на древността. Такива явления не бива да се смятат за типични. Аз се съмнявам, че сред религиозните дейци има буйни глави, които желаят да спънат науката или смятат, че това е възможно."

* * *

Да се обърнем сега към проблема за отношението между религията и знанието.

Преди всичко: могат ли религията и науката свободно да се развиват без да си пречат една на друга?

Положителният отговор на този въпрос произтича от качествено различие на обектите към които те са насочени. Науката изучава видимия свят. Обект на нейното изследване е материалната Вселена. А религията е духовен стремеж към света на свръхсетивното, който не може да бъде постигнат с чисто научни методи.

Науката никога не трябва да прекратява своите изследвания, тя трябва да се стреми да дава обяснение на възможно повече явления. Необходимо е обаче да се помни, че дори ако науката е способна да обхване целия материален свят, сферата на нематериалното ще остане за нея затворена. Следователно ученият трябва да бъде твърде внимателен с философските изводи, направени от известни нему факти. Особено опасен в науката е догматизмът, който не само се намесва в чужди за науката сфери, но и затормозява нейното развитие. Като пример на подобен догматизъм може да послужи системата на Ернст Хекел, който сякаш искал да утвърди в науката непоклатими положения за всички времена (Виж Н.М. С о л о в ъ е в. "Научный атеизм. М., 1915, с. 27).

Има достатъчно примери, когато едни научни положения се заменят с други. Няма никаква "криза на науката". Кризата възниква, когато старите истини незаконно се абсолютизират.

В своята същност науката е неутрална по отношение на религията и философията. Учението на Платон е възникнало през античността, но, както сочи Вернер Хайзенберг, идеите на платонизма не са загубили своята ценност и в наши дни. Откритията на човека в прекрасния свят на изкуството и откритията в духовния свят на религията не могат и не трябва да препятстват на откритията на науката в материалната сфера.

Религиозното мислене нерядко използва научни методи за разкриване и осмисляне на интуитивния религиозен опит, но то може да мине и без тези методи. Точно така може да се развива и науката под знака на религиозния мироглед, но тя може да остане и извън него.

Добре е показал значението на религията в работата на учения Айнщайн, който твърди, че вярата в осмислеността на мирозданието вдъхновява изследователя. Религиозният учен, разкривайки световните закономерности в просторите на Вселената или в дълбочините на атома вижда в тях проявата на световния Разум. Това придава особена значимост на неговото изследване.

При такъв възглед за границите на сферите на науката и религията отпада всякакво "противоречие" между тях. Това признават днес повечето водещи учени от цял свят, което не може да не безпокои атеистите, заинтересувани от раздуването на "конflikта". "Много буржоазни учени – с тревога пише един от тях, – говорят за "съюз" на науката и религията. М. Борн, М. Планк, В. Хайзенберг, К.Ф. фон Вайцзекер, П.Джордан и други известни физици не веднъж са обявявали, че науката не противоречи на религията" (М.И. Шахнович. Ленин и проблемы атеизма. М., 1961, с. 185).

Науката играе в човешкия живот **ограничена** роля. По своя характер тя не е морална. Човекът, извършващ престъпни опити с хора, както и ученият, рискуващ живота си в процес на експеримент – еднакво принадлежат на науката.

Не съществува "научен мироглед" построен само върху данните на естествознанието. В нашия възглед за живота винаги присъствува нещо, лежащо извън пределите на науката. Освен това в постъпките си човек не може да се ръководи само от онова, което му е дало изучаването на природата. Висшите категории като смисъл и ценност, добро и зло лежат в областта на вярата. Затова, според думите на Макс Планк "науката и религията не си противоречат една на друга в истината, но за всеки мислещ човек те се нуждаят от взаимно допълване" (M. Plank. Wege zur phisikalischen Erkeuntuis, S. 141).

Религията дава на човека знание за какво той живее и как трябва да живее. Науката не може да отговори на тези въпроси – тя само се опитва да разбере как е устроен материалният свят. Сферата на науката е предимно сфера на интелекта. Но човек не може и не трябва да се ограничава само с тази сфера (виж приложение 5). Религиозният светоглед е цялостен кръг, в който се съдържа целият човешки живот в това число и жаждата от знания, научното изследване на света. "Религията, – според думите на френския философ Емил Бутру – предлага на човека по-богат и по-осмислен живот, отколкото самопроизволния или даже интелектуалния живот. Тя е род синтез или по-скоро съкровена духовна връзка на инстинкта и разума, при която всеки човек е съединен с другия и благодарение на това преобразен и възпламенен, притежава пълнота и творческа сила, която го напуска, когато той действа сам" (Э. Б у т р у. Наука и религия в современной философии. Пер. с франц. М., 1910, с. 180).

Следователно науката и религията – тези два пътя към познанието на реалността – трябва не просто да бъдат независими сфери, но в хармонично съчетание да помагат в общото движение на човечеството по пътя към Истината.

ЗАБЕЛЕЖКА

Като конкретно потвърждение на съвместимостта на религиозния мироглед и науката представяме данни за Папската академия на науките. Тя е била основана в Рим през 1603 година от учените Ф. Чези, И. Хек и Ф. Стелути, разширена през 1887 година от Лъв XIII и преустроена през 1936 година от Пий XI.

По своята многонационалност на членовете тази академия е единствена в света. В нея влизат вярващи учени от много страни. Много изследователи, избрани в Папската академия, са световноизвестни учени, например Луи де Бройл, Пол Дирак, Джон Екълс, Вернер Хайзенберг и др.

Освен Папската академия (по статистика за 1968 година) съществуват 138 католически университета, 86 отделни факултета и 240 университетски колежа. Само в Рим работят 20 католически академии и институти, изучаващи различни области на науката.

III

ГРЕШКА ИЛИ ФАЛШИФИКАЦИЯ?

За всеки безпристрастен човек е очевидно, че ако науката действително би била в нещо несъвместима с религията, то всички творци на науката, всички бележити учени биха били атеисти. Както видяхме нещата стоят тъкмо обратно. Това, разбира се, не може да не тревожи материалистите, които се стремят по всякакъв начин да тушират този факт или да намалят неговото значение.

Те твърдят, че вярата на учените не може да бъде доказателство за истиността на религията. Тук обаче те чукат на отворена врата. Никой не поставя въпроса в такава плоскост. Става дума за съвместимостта на науката и религията. Фактът, че повечето

велики учени от миналото и настоящето от различни страни са били и остават религиозни хора е красноречиво доказателство за такава съвместимост.

Разбирайки това, атеистите правят всичко, за да "отвоюват" учените, да ги представят за свои съмишленици.

Ще се спрем на няколко примера, за да покажем по какъв начин става това.

На всички е добре известно, че основоположник на руската наука е М.В. Л о м о н о с о в. Този наистина енциклопедичен ум е поставил началото на развитието на химията, физиката, астрономията, геологията, лингвистиката и други отрасли на знанията в Русия, а да не говорим, че с право можем да го смятаме за баща на руската поезия. Затова е естествено, че у атеистите възниква огромна съблазън да причислят този гигант към "своите".

И това "причисляване" стана. Даже в такъв сравнително обективен труд какъвто е "Философската енциклопедия" срещаме твърдението, че Ломоносов е "мислител материалист" (т. 3, с. 351), че той "творчески е развивал материализма" (пак там, с. 353). Това твърдение може да се срещне във всяка книга, посветена на Ломоносов, включително и в ученическите учебници.

На какво е основано подобно твърдение? Само на желанието да се "направи" ученият материалист. Единоединствено атеистично изказване няма нито в прозата, нито в стиховете на Ломоносов, а нали той е бил съвременник на Холбах и Дидро. Наистина, позовават се на следната негова забележка: "Напразно си мислят мнозина, че всичко, както ние виждаме е отначало създадено от Твореца... Такива разсъждения са твърде вредни за развитието на всички науки, а следователно и за естественото знание за земното кълбо... Макар и на онези умници да им е било леко да бъдат философи, като са научили три думи наизуст: БОГ ТАКА Е СЪТВОРИЛ и това казват вместо отговор на всички причини" (М.В. Л о м о н о с о в. Полное собрание сочинений. Т. V,

1954, с. 574). Между другото няма нищо атеистическо в тези думи. Ученият само е порицавал безгрижното позоваване на Бога, с което са се прикривали хората, поради нежеланието си да изследват природата и нейните закони.

Как всъщност се е отнасял Ломоносов към религиозния мироглед? Това е достатъчно ясно от неговите собствени изказвания. "Истината и вярата – пише той, – са две родни сестри, дъщери на Всевишния Родител, никога не могат да стигнат до разпра, а най-много някой поради тщеславие и стремеж да покаже своята мъдрост ще възрази. Напълно е ясно, кои са тези клеветници" (Сочинения. М., 1961, с. 496).

Ломоносов добре е разбирал, че религията и науката са две различни сфери, които не трябва да се бъркат. Според неговите думи "Създателят е дал на човешкия род две книги. В едната Той е показал Своето величие, а в другата Своята воля. Първата – е видимият свят, създаден от Него, та човек като гледа красотата, големината и стройността на Неговото творение да признае Божието всемогъщество, според дадената му възможност да разбира. Втората книга е Свещеното Писание. Не е разумен този математик, който иска да измери Божията воля с пергел. Също и учителят богослов, който мисли, че по псалтира може да се изучи астрономията или химията" (там, с. 497).

Нещо повече. Ученият е смятал, че научното изследване на света е в служба на вярата, че прогресът в знанията ѝ помага. Позовавайки се на творенията на древните Отци на Църквата, които са писали за величието на Бога в природата, той възкликва: "О, ако тогава бяха изобретени сегашните астрономични средства... С какъв духовен полет, съединен с превъзходно красноречие биха проповядвали ония свети ритори величието, премъдростта и могъществото Божие!" (с. 497).

След това Ломоносов поставя въпрос: ако съществуват разумни обитатели на други планети, как да се

съвмести това с християнството? И отговаря, че в това няма нищо сложно. Щом мисионерите без смущение проповядват Христа на дивите народи, то биха могли така да постъпват и на Венера. Но може би на тези извънземни хора им е дадено висше знание и те не са отпаднали от Бога, както ние; тогава няма на какво да ги учим.

В своите стихове Ломоносов често се обръща към религиозни теми. Казват, че това е дан на времето. Защо тогава Холбах или Ламетри не са писали по онова време религиозни стихове? Защото те действително са били атеисти и не биха се подписали под такива стихове на Ломоносов, като:

Одеян чудной красотой,
Зарей божественного света,
Ты звезды распростер без счета,
Шатру подобно, под Собой...

А своето стихотворение "Вечерно размишление за Божието величие" Ломоносов завършва със следните знаменателни родове:

Сомнений полон ваш ответ
О том, что окрест ближних мест.
Скажите ж, сколь пространен свет?
И что малейших дале звезд?
Несведом тварей вам конец?
**СКАЖИТЕ Ж, СКОЛЬ ВЕЛИК
ТВОРЕЦ!**

След всичко гореказано коментарите са излишни. Съвършено е ясно, че обявяването на Ломоносов за материалист и атеист е недоброръчително изопачаване на историята, клевета срещу паметта на великия учен и поет. Като че ли, предвиждайки това, Ломоносов в едно от своите стихотворения-псалми се обръща към Бога с такава молитва:

Меня в сей жизни не отдай
Душам людей безбожных,
Твоей десницею покрывай
От клеветаний ложных.

Така постъпват с мислителите от миналото. Не по-добре стоят нещата и със съвременните учени.

Ще се спрем на един характерен пример. "Айнщайн – ни казват – открито се обявявал против религиозния мироглед" (И.А. К р ы в е л е в. Современное богословие и наука. М., 1959, с. 173). Те искат да представят великия учен като атеист, прибягвайки обикновено към изопачаване. Позовават се например на думите на Айнщайн: "Аз вярвам в Бога на Спиноза, който Се проявява в подредбата на света" (цит. по кн.: В. Л ь в о в. Жизнь Альберта Эйнштейна. М., 1959, с. 234) – и ги смятат като доказателство на атеизма на Айнщайн: нали Спиноза е бил атеист и материалист – за това може да се научи от всяка наша книга от последните години, посветена на философията на Спиноза.

Но как би се отнесъл самият Спиноза към подобно тълкуване?

Още в онези години, когато излезли неговите книги "Етика" и "Богословско-политически трактат", някои хора причислили философа към атеистите. За един от тези критици Спиноза пише: "Той проявява несправедливост не по отношение към мен, а най-вече към себе си, когато без да се изчервява проповядва, че с прикрити и доукрасени аргументи аз проповядвам атеизъм" (Б. С п и н о з а. Переписка. Письмо № 43). Неизвестно, дали опонентът на философа се е научил да се изчервява, но очевидно неговите съвременни тълкуватели са загубили това свойство. Основните принципи на метафизиката на Спиноза показват колко далеко е бил той от атеизма.

Според Спиноза, Бог е "безкраен Интелект" (там, с. 134). Той "мисли Самия Себе си" (с. 218). Ако даже философът е смятал Бога за нещо различно от духа, в същото време за него Той е по-високо от материята. Въпреки че Спиноза понякога е поставял знак за равенство между природата и Бога това съвсем не означава, че в "природа" той влага материалистически смисъл. По-скоро тя е тъждествена на "битието" въобще. "Аз

смятам Бога за иманентна (както казват) причина на всички неща, а не трансцедентна. Заедно с Павел и може би с всички древни философи, макар и по друг начин, аз твърдя, че всичко се намира в Бога и в Бога се движи. Обаче ако някои смятат, че Богословско-политическият трактат се основава на мисълта, че Бог и природата (под която те разбират някаква маса или телесна материя) всъщност са едно и също – т е н а п ъ л н о г р е ш а т (р.н.–А.М.) (Б. С п и н о з а. Переписка. Письмо № 17, с. 215).

Макар че Спиноза не бил християнин, той твърдял, че "вечната мъдрост на Бога се проявила във всички неща и особено в човешкия дух и най-вече в Иисус Христос" (Пак там, писмо № 73, с. 216). Спиноза смятал "интелектуалната любов към Бога" като висше постижение на човешкия дух. (Б. С п и н о з а. Етика. У, 32). Такъв е бил този "материалист и атеист". Не споменаваме за дълбоката религиозност, която е била свойствена на Спиноза и която дава право да бъде причисляван към мистиците. "Безкрайният Бог бил единствената му любов – казва В. Вилденбанд – и ентузиазмът за Неговото познание била единствената му страст. Ако е съществувал някога човек, който окончателно да заглуши в себе си потребностите на естествения живот и да остави място в него само за най-святата преданост към безкрайния Бог, то това е бил Спиноза (В. В и н д е л ь б а н д. Барух Спиноза. – В приложения к книге А. Ф у л ь е. Декарт. М., 1894, с. 326).

И така, когато Айнщайн казва, че той "вярва в Бога на Спиноза" – то това съвсем не може да бъде доказателство за неговия атеизъм, а даже обратното. Ученият е смятал, че Бог се проявява в стройните закономерности на Вселената. В своята статия "Религия и наука" Айнщайн се възхищава от труда на Кеплер и Нютон, които са изучавали света, вярвайки, че той е създание на Твореца. "Каква дълбока вяра е нужна в разумното Начало на мирозданието и какъв страстен стремеж да се постигне поне слаба частица от Разума, въплътен в света!" – казва

Айнщайн (цит. по кн.: К. З е л и т. Альберт Эйнштейн. Пер. с нем. М., 1964, с. 39).

Както и Спиноза, Айнщайн не бил християнин. Нима само това е достатъчно, за да го смятат за атеист? В такъв случай защо да не бъде обявен за материалист Мохамед или Маймонид?

Както Спиноза, така и Айнщайн високо е ценял християнската религия. Като напада рязко алчността, която е обхванала нашето време, той пише, че е невъзможно да си представим Иисус на борсата. Въпреки, че е критикувал някои страни на християнския живот, той е бил достатъчно обективен, за да въздаде дължимото на съвременната роля на християнството. По време на борбата с нацизма Айнщайн казва: "Аз винаги съм се надявал, че немските учения ще се борят за свобода. Аз съм сгрешил. Но ако учените са се отказали от тази борба, то поне Църквата – и католическата, и протестантската – се е борила за свободата. И тази борба не трябва да бъде забранена" (З е л и г. Цит. съч., с. 170).

За съжаление от мнозина това е забравено, а на други никога не им е било известно. Предупрежденията са изиграли своята роля. По същия начин поради предубеждения вместо обективно изложение на възгледите на великите учени толкова често имаме работа с фалшификация (виж приложение 8 – "Циолковски и атеизъм").

Струва ми се, че рано или късно този метод ще бъде изоставен. В спор или диалог подобни "непозволенни методи" не само не носят полза, но и компрометират тези, които ги използват.

IV СЪВРЕМЕННА КОСМОГОНИЯ

"Светът е безкраен във времето и пространството. Той няма предели и винаги е съществувал." Такава е една от крайгълните аксиоми, с която съвременният атеизъм се произнася против религията. Материалисти-

те смятат, че тази представа за Вселената неизбежно "зачерква" Твореца. Както видяхме, религиозният мироглед лесно може да допусне, че творението е извън-временна категория, че безкрайният и безначален Бог е Първопричина за Вселената – безкрайна във време и пространство. Към това например е склонен съвременният известен богослов А. Сертиланж (A.D. Sertillanges. *L'idée de la creation et ses retentissements en philosophie.* Paris, 1945, p. 40)

Обаче не религиозните идеи, а самото развитие на естествознанието е поставило под съмнение тази аксиома на материализма.

През 1922 година съветският учен А.А. Фридман предложил свое решение на уравнението на Айнщайн. От това решение става ясно, че Вселената се разширява и представлява нещо затворено (А.А. Ф р и д м а н). Мир как пространство и време. М., 1965, с. 102). Три години след това белгийският математик абат Леметр представил аналогична теория, в която той говори за Първоатома и Първия взрив, който е родил сферичната Вселена (Г. Л е м е т р. *Расширяющаяся Вселенная. – Мирведение.* Т. XXIV, 1930, № 4, с. 225).

Математическите разчети скоро били потвърдени от наблюденията. Съгласно "принципа на Доплер" възприеманата от нас дължина на светлинната вълна зависи от движенията на тялото. Ако това тяло се приближава към нас, става изместване към виолетовия край на спектъра, ако се отдалечава от нас – към червения. По това "червено изместване", както доказва Хабъл, ние можем да определим скоростта на движението на светещото тяло (Г. Д ж о н с, Дж. Р о т б л а т, Г. У и т р о. *Атом и Вселенная.* Пер. с англ. М., 1961, с. 238).

Още през 1917 година било отбелязано, че наблюденията от астрономите галактики дават ефекта на "червеното изместване". След това последвали редица открития, които показали, че колкото по-далеч от нас са разположени галактиките, толкова по-бързо те "бягат". Някои от тях се носят със скорост 60 000 км в секунда.

Обратното пресмятане позволило да се определи и възрастта на Вселената. Тя се оказала равна на няколко милиарда години. По такъв начин изчисленията и наблюденията се съединили. Теорията за разширяващата се Вселена била призната от Айнщайн (А. Эйнштейн. Сущность теории относительности. Пер. с нем. с. 115), А. Едингтън (The Expanding Universe, 1948), Г. Гамов и редица други известни учени.

Тази теория обяснила също "парадокса на Олберс". Според този парадокс, затвореното пространство изключва възможността за нощ на земята. Милиони слънца сияят във Вселената. "Светлината на тези слънца е принудена вечно да заобикаля Вселената, като изкривява своята траектория в съответствие с местните изкривявания на времето-пространство. В резултат нощното небе би било осветено толкова ярко, както от безкрайно количество слънца. Понятието за разширяващата се Вселена много просто отстранява този парадокс. Ако далечните галактики отлитат от земята със скорости, пропорционални на разстоянието до тях, то пълното количество светлина, което достига до земята трябва да намалява" (М. Гарднер. Теория относительности. Пер. с англ. М., 1965, с. 67).

Артър Едингтън смята, че разширяването може да доведе до разсейване и гибел на Вселената. Други предполагат, че след разширението ще последва обратно движение. Английският астроном Фредерик Хойл навремето отстоявал хипотезата, според която в противовес на разширението и разсейването материята непрекъснато възниква отново във вид на атоми на водорода. Това възникване става необикновено бавно, тъй като, според изчисленията на Хойл, ако един атом на водорода се образува в пространството равно по размер на едно ведро, веднъж на 10 милиона години, то това би било достатъчно за поддържане на равновесието във Вселената. Но как възникват тези атоми на водорода, откъдето се появява материята? "Тя отникъде не се появява, отго-

варя Хойл, материята просто възниква – тя се създава. В определено време различните атоми, образуващи веществото не съществуват, а в по-късно време те съществуват" (The Nature of Universe. Oxford, 1950, p. 125). Сега Хойл постепенно отстъпва от своите възгледи и предимство получава теорията за разширяващата се Вселена (виж акад. В.Л. Г и н з б у р г. Как устроена Вселенная и как она развивається во времени. – "Наука и жизнь", № 1-3, 1968; Я. Б. З е л ь д о в и ч, И.Д. Н о в и к о в. Современные тенденции в космологии. – "Вопросы философии", № 6, 1975).

Обаче, която и от двете най-разпространени теории да приемем, нито едната, нито другата не потвърждава аксиомите на материализма. Нещо повече, неговата грешка се състои в прехвърлянето на въпроса за първопричината непосредствено в плана на естествознанието. Както казва Едингтън, "въпросът за първопричината изглежда е непреодолима трудност, ако открито не го отнесем към областта на надприродното". "Физическото" тълкуване на въпроса за първопричината се отрази и на отношението на привържениците на атеизма към новата космогония. Тяхната първа реакция била да се отрича и отрича на всяка цена. Например в книгата на И.П. Барабашев "Борбата на материализма и идеализма в съвременната космогония", издадена от Ленинградския университет през 1952 година, се казва: "Буржоазната астрономия, която изживява своята най-дълбока криза се намира в състояние на застой и идейно загиване. Особено нагледно това се проявява в усиляване на мистиката и попщината в областта на съвременните космогонични и космологични "теории", които днес пряко и открито се съединяват с богословието. Като ярко свидетелство за това може да служи широката проповед в буржоазните страни на реакционно-мистическите идеи за крайността на Вселената, за "разширяващата се Вселена", мракобесническите разсъждения на Едингтън, Джинс, Мидън, Айнщайн и др. за крайността на света, призоваващи "научно" да се обоснове библейският мит"

(с. 94). По такъв начин в категорията на "мракобесници" попаднали най-известни учени на ХХ век. След няколко години се наложило постепенно да се сменят позициите. Наистина, правени са опити да се намери някакво друго обяснение на "червеното изместване" (виж С.Т. М е л ю х и н. Проблема конечного и бесконечного. М., 1958, с. 195) – но безуспешно. То ставало разбираемо само в светлината на принципа на Доплер. Когато всичко станало ясно, започнали много внимателно и със забележки да приемат теорията за разширението. Стараели се да ѝ придадат такава форма, която да не противоречи на аксиомата на диамата. Започнали да твърдят, че се разширява не Вселената, а някаква метагалактика, че зад пределите ѝ, т.е. зад пределите на Вселената може да има друга вселена, която не се разширява (С. В с е х с в я т с к и й, В. К а з ю т и н с к и й. Рождение миров. М., 1961, с. 144). В края на краищата тази теория здраво влязла както в научната, така и в популярната литература. Академик Амбарцумян в едно от своите изказвания съобщава: "Отдалечаването на галактиките една от друга, разширението на Метагалактиката е много интересен факт, който е длъжен да намери своето обяснение. Едно време е имало твърде много шум, особено в чужбина по повод разширението на системите на галактиките. В това се опитвали да видят нещо необикновено (!). И като правило всичко свеждали до Бога. Действително, явлението разширяване на Метагалактиката е един от многобройните много дълбоки и трудни въпроси за построяването на реалната Вселена" (В. А. А м б а р ц у м я н. Мир далеких галактик. – Наука и жизнь, 1963, № 3, с. 86).

Сега вече не се опитват да дадат друго тълкуване на "червеното изместване". Съветските астрономи признали допустимостта на теорията за разширяващата се Вселена. Обаче за да се спаси старата аксиома продължават да наричат Вселената метагалактика и да правят фантастични предположения за някаква друга вселена, зад границите на нашата. Против това предположение нищо

не може да се възрази, тъй като то е основано не върху данните на науката, а върху чисто догматически предпоставки.

Впрочем, могат да кажат, че и религията изхожда от редица догматически принципи. Тогава обаче забравят, че в този случай източникът на догмата е ясен. Когато библейският пророк ни учи за Единия Бог, той се опира на духовния опит, на Откровението. Материализмът, който отрича Откровението, поставя своите догмати в крайно съмнително положение. Те увисват във въздуха и по-скоро са спирачка за естествознанието, отколкото стимул за неговото развитие.

* * *

В заключение остава да се посочи твърдението на материалстите, че сътворяването на света е невъзможно даже ако се признае изцяло теорията за разширяващата се Вселена. Така, например, известният астрофизик Шкловски пише: "Ако изводът, че преди 12 милиарда години цялата Вселена е представлява свръхплътна ядрена капка е правилен (а това вероятно е така), всякакви разсъждения за "началото", а още повече за "сътворяването" на света са ненаучни... Излишно е да се подчертава, че в условията на такава Вселена – свръхплътна капка – никакъв живот не е възможен" (Н.С. Шкловский. Вселенная, жизнь, разум. М., 1965, с. 75).

Авторът е напълно прав, когато казва, че тайната на творението не може да бъде осветена от позициите на науката. Тук нейните методи са неприложими. Но позоваването на "невъзможност за живот" като аргумент против творението е несъстоятелно и даже нелепо. Смята ли Шкловски, че за свръхприродна творческа Сила са нужни някакви особени физически условия. Ако природата на първоатома е такава, че в него е невъзможен биологически живот, то какво отношение може да има това към духовния план на битието?